

Lluís Casassas i Simó a la Societat Catalana de Geografia: un balanç encoratjador i un record inesborrable*

Vicenç BIETE i FARRÉ
Enric BERTRAN i GONZÀLEZ
Montserrat CUXART i TREMP
Membres de la Junta de Govern de la
Societat Catalana de Geografia

1. Arran la mort de Lluís Casassas i Simó

La nit de Sant Joan és, arreu de la Mediterrània, una nit màgica, que les civilitzacions de la seva riba han celebrat, any rera any, amb una munió de festes per honorar la vida. La d'enguany, tanmateix, ha estat tràgica. El fat maligne ha volgut que la vida de Lluís Casassas i Simó, un home que en fruïa els moments agradables i sabia sofrir-ne les adversitats, s'estronqués precisament una nit de Sant Joan.

Una nit de Sant Joan, doncs, una injusta malaltia ens ha pres el mestre, el company, l'amic. Enrera resta el record del seu mestratge com a professor universitari, la seva abnegada dedicació a la Societat Catalana de Geografia, la seva gestió com a primer Síndic de Greuges de la Universitat de Barcelona, una prolixa feina com assagista en el camp de la geografia,¹ que no acabà, ni de bon tros, amb la seva jubilació acadèmica i que es perllongà fins pocs dies abans del seu decés.

El fat maligne, però, no li ha permès de viure la Barcelona del 93, que havia contribuït a planificar,² no li ha deixat de concloure un treball sobre les rieres de Barcelona³ ni encetar un nou assaig sobre la divisió territorial. Són massa les coses que encara havia de fer Lluís Casassas perquè hom pugui entendre la mort de l'home que fruïa de la vida,

que continuava impartint el seu mestratge, que malgrat la malaltia que el corsecava defugia el desànim, revisava conceptes i evitava els dogmatismes.

La diversitat de l'activitat de Lluís Casassas i Simó en el camp de la geografia ha estat tan àmplia que pretendre tractar-la en un article d'homenatge fóra tan inútil com irrespectuós. Ben segur, que la seva obra mereixerà una anàlisi profunda, tal com la seva figura ha estat cabdal en el camp de la geografia catalana. Els signants d'aquest article, a través de la seva pertinença a la Junta de Govern de la Societat Catalana de Geografia, han tingut la sort d'haver estat testimonis propers de la seva dedicació. És per això, que senten amb complaença l'obligació indefugible de deixar-ne constància. I pretenen fer-ho mitjançant el relat del llarg camí que Lluís Casassas va recórrer des de jove fins esdevenir president de la Societat Catalana de Geografia, amb especial èmfasi en les seves realitzacions més destacades: l'organització del Primer Congrés Català de Geografia i el manteniment d'una revista periòdica, *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*.

2. El llarg camí cap a la geografia universitària

El camí de Lluís Casassas i Simó cap a la geografia universitària no fou gens planer, una munió d'entrebancs s'interposà al llarg de la seva vida: la Guerra Civil, les dificultats econòmiques durant la postguerra, la presó... Només amb una gran força de voluntat hi va poder fer front, només amb una pregona perseverança aconseguí de superar-los. Casassas aconseguí de professar a la universitat quan ja tenia cinquanta anys; la seva formació com a geògraf, però, començà molt temps abans i es perllongà durant força anys.

Lluís Casassas i Simó nasqué a Sabadell el 2 d'abril de 1922, fill d'un matrimoni de mestres, Enric Casassas i Cantó (Barcelona, 1894-1977) i Carme Simó i Saco (Porrera, 1894-Barcelona, 1982), que impartien el seu mestratge a la capital vallesana. Els seus pares es conegueren de ben joves a l'Escola de Mestres de Joan Bardina, on cursaven estudis de magisteri. L'ideari d'aquesta escola impregnà en gran mesura el pensament dels pares de Casassas, i a través d'ells contribuí a desvetllar, ben aviat, en el del seu fill l'amor a la vida i la dèria per la geografia.

L'Escola de Mestres de Joan Bardina defensava la idea que hom havia de gaudir intensament de la vida; per això, un havia d'aprendre a «*admirar la bellesa en l'obra d'art, però, també, en el sol, en els boscos i en les tempestes, en la parla, en l'enginy, en el plorar...*»⁴ Hom pot assegurar que aquesta idea de tan bell contingut geogràfic fructificà en les llargues passejades de Lluís Casassas amb el seu pare, durant les quals estudiaven la terra i els homes, a través de la interpretació del paisatge, l'anàlisi de les formes del relleu i dels camins antics, l'observació de les masies i dels camps de conreu, les converses amb els pagesos i els pastors.

Enric Casassas i Cantó era un home d'una gran vocació pedagògica, amb un gran entusiasme per l'estudi del país i amb una pregona necessitat de compartir saber i experiències. De la seva gran vocació pedagògica, que anava molt més enllà de la instrucció acadèmica dels cursos escolars, n'és testimoni l'organització de les colònies de la Lliga d'Higiene Escolar de Sabadell, que es feren, entre d'altres indrets, al Moianès i a la Plana de Vic. De la seva vocació geogràfica, en són proves les observacions diàries que facilitava

per a la confecció de l'*Atlas Pluviomètric de Catalunya* i l'elaboració de dues monografies històrico-geogràfiques, una de la vila de Tona⁵ i una altra de Porrera,⁶ poble nadiu de la seva muller.

Amb el trasllat a Barcelona dels seus pares —Enric Casassas anà a parar al Grup Escolar Baixeres el 1930; Carme Simó fou destinada al grup Escolar Ramon Llull el 1932, i a la mateixa escola que el seu marit el 1935—, les passejades geogràfiques de Lluís Casassas s'intensificaren fins a proporcionar-li un profund coneixement de la ciutat de Barcelona i despertar-l'hi una gran estimació. L'ambient familiar no podia ser, doncs, més propici per desvetllar el tarannà observador i crític que informaria la vida de Lluís Casassas.

Casassas anà a estudi a l'Institut-Escola del Parc, aleshores de recent creació i ara gairebé mític, on començà el batxillerat. Allí conegué Lluís Solé i Sabarís, que hi ensenyava una geografia viva, en uns moments de gran influència a casa nostra de l'escola geogràfica francesa; el mestratge de Solé, persona oberta a totes les inquietuds, que inculcava un esperit crític en els seus deixebles, acabà de reblar la dèria de Lluís Casassas per la geografia. Casassas es complaïa de recordar amb gran estimació quan Solé li ensenyava a interpretar els paisatges geogràfics de Catalunya, a través de les sortides de camp que aquest feia arreu del país, especialment les lliçons des del coll de Jou, part damunt de Sant Llorenç de Morunys, on rebé l'encoratjada aprovació de Solé en intentar esquematitzar i explicar la complicada estructura de les serres de Busa i de Bastets. Sota el guiatge de Solé —amb qui Casassas encetà, ja aleshores, una ferma amistat—, acabà de desenvolupar unes grans dotes d'observació i d'interpretació del paisatge, i assimilà amb rapidesa una metodologia de treball i de recerca bibliogràfica, que el menaren a escriure una monografia històrico-geogràfica de l'Urgell, de més de cinc-centes pàgines, amb mapes, gràfiques i una extensa bibliografia.

Malgrat l'esclat de la Guerra Civil, les seves inquietuds mai no s'afebliren: Casassas feia sortides d'estudi a Montjuïc i al Collserola, on persistia a conèixer i estudiar pedres, cristalls o fòssils. Per altra banda, tampoc no es deixava perdre les conferències i les lliçons que es pronunciaven al Centre Excursionista de Catalunya i a l'Institut de Ciències Econòmiques. Amb la postguerra, les coses s'espantaren, l'economia familiar sotraguejà fortament: el març de 1939, el pare de Lluís Casassas, considerat no afecte al règim imposat, fou expedientat i separat de la docència fins finals de 1940. Lluís Casassas hagué de posar-se a treballar de meritori en una important indústria frigorífica, on esdevingué aviat apoderat i gerent poc després; en aquesta empresa, Casassas hi desenvolupà una dilatada activitat laboral durant més de trenta anys. Això, no li impedí, tanmateix, de seguir estudiant i, fins i tot, d'aplicar els seus coneixements a la pròpia feina: anàlisi d'àrees de mercat, d'emplaçaments industrials, de circuits comercials, etc. Traient el temps d'on podia —en això també era un veritable mestre—, la seva curiositat s'estengué, encara, a la història de l'art, a la literatura i, no cal dir-ho, a aprofundir la geografia. En aquests anys, d'amagat, pronuncià diverses conferències, afermant-se particularment en la relació entre la geografia i la literatura. En l'endemig, havia repetit els cursos sisè i setè de batxillerat —no li havien estat convalidats els de l'Institut-Escola—, i havia passat l'examen d'estat amb un dels escadussers premis extraordinaris que es concediren.

Quan, el 1943, Solé i Sabarís tornà a Barcelona, després del parèntesi de la seva càtedra a la Universitat de Granada, Casassas l'acompanyà en força sortides de camp, orientades

sobretot a la interpretació del paisatge. Casassas, per altra banda, era assidu de la casa de Josep Iglésies del passatge Permanyer, on d'amagat se celebraven reunions literàries i científiques; a ca l'Iglésies, entrà en contacte amb els geògrafs que mantenien el caliu de la Societat, trobant-ne alguns que ja coneixia a través de la seva dedicació vocacional a la geografia. Mentrestant, Casassas féu els cursos comuns de Filosofia i Lletres a la Universitat de Barcelona i, a més, s'hi llicencià en dret el 1947. Aquests estudis s'interromperen arran la seva estada a la presó, on ingressà a causa de la seva militància catalanista, antifeixista i progressista, que l'havia portat a ser un dels caps del Front Universitari de Catalunya.

Arribar a professar a la universitat, doncs, no li fou gens fàcil. Casassas s'havia hagut de posar a treballar de molt jove; la jornada laboral d'aleshores, més llarga que no pas ara, no li deixava massa temps lliure. Casassas, però, amb una ferma voluntat i una perseverança exemplar, seguia estudiant i maldava inclús per formar, dins les seves possibilitats, una biblioteca el més completa possible. En aquests anys, cursà estudis a la Societat Catalana d'Estudis Jurídics, Econòmics i Socials, de la qual fou fundador, i pronuncià diverses lliçons acadèmiques, entre les quals destacà la que donà a l'Institut d'Estudis Catalans, amb motiu del dotzè aniversari de la mort del doctor Josep Estalella, creador i ànima de l'Institut-Escola.

El curs acadèmic 1968-1969, arran l'aplicació del Pla Maluquer, Lluís Casassas reprengué els estudis de geografia. Aquest pla significà un augment de l'optativitat i la creació de nous departaments, entre els quals el de geografia. La seva situació laboral a la indústria on treballava —aleshores, per la seva voluntat i capacitat de treball, pels seus coneixements i per la seva perseverança, feia temps que n'havia assumit la gerència— li permetia d'alternar feina i estudi, i així fou com pogué fer els cursos d'especialitat i esdevenir professor de geografia a la universitat, l'1 de setembre de 1972. Lluís Casassas havia assolit, a la fi, la seva fita; els obstacles que fins llavors li ho havien impedit havien estat vençuts.

3. La Societat Catalana de Geografia i Lluís Casassas

La Societat Catalana de Geografia fou fundada el 1935, en uns moments en què aquesta disciplina prenia una gran embranzida a casa nostra a causa de la influència de l'escola francesa. Aleshores, els estudis universitaris de geografia estaven molt mal parats. La Societat elaborà, sota el guiatge d'Eduard Fontserè, un projecte de llicenciatura i alguns dels seus membres arribaren a entrevistar-se amb el ministre d'Instrucció Pública, llavors Marcel·lí Domingo. Aquest projecte no reeixí, malgrat que la geografia ja comptava amb figures insignes com Pau Vila, Josep Iglésies, Pere Blasi, Miquel Santaló, etc. Durant molts anys, la Societat fou un dels pocs fogars on es conreava la disciplina a Catalunya.

Durant la postguerra, la Societat continuà efectuant reunions, malgrat les limitacions que imposava la vida clandestina i les absències de molts dels seus membres, que havien hagut d'emprendre el llarg camí de l'exili. Durant aquests temps de vida catacumbal, Lluís Casassas era ja un assidu de la Societat, tot i que el seu ingrés oficial data del 1968, any en què fou nomenat vocal de la Junta de Govern, a proposta del seu president, llavors l'arqueòleg Josep de Calassanç Serra i Ràfols. La dedicació de Lluís Casassas a la Societat Catalana de Geografia, d'ençà d'aleshores, es podria resumir en la seva presència,

ocupant càrrecs diversos, a totes les Juntes de Govern: vocal (1969-1970), tresorer (1970-1972), secretari (1973-1982), vice-president (1982-1985), president (1985-1991) i vocal adjunt a la presidència (1991-1992). Tanmateix, hom faltaria a la veritat si no afegís que la presència ininterrompuda de Casassas en l'òrgan rector de la Societat Catalana de Geografia anà acompanyada sempre d'una pregona dedicació. Prova d'això fou la unanimitat a proposar-lo com a president, quan calgué rellevar el seu predecessor, el doctor Salvador Llobet i Reverter, que renuncià al càrrec per malaltia. La candidatura de Casassas fou avalada per socis de notable prestigi professional en el camp de la geografia: Maria de Bolòs, Carles Carreras, Enric Lluch, Benjamí Sabiron, Lluís Solé i Joan Vilà Valentí.

En fer balanç de les tasques desenvolupades per Lluís Casassas a la Societat Catalana de Geografia, hom no voldria donar a entendre que totes constitueixen un mèrit seu exclusiu, ja que ens consta a través d'un continuat testimoni la seva reconeixença envers la feina feta per tots els que han format part de les Juntes de Govern de la Societat. Per avalar aquest fet, es pot citar un pòrtic de Treballs de la SCG,⁷ en el qual Lluís Casassas recordava, en presentar un conjunt d'articles sobre la història de la Societat, un paràgraf de les *Ciutats invisibles* d'Italo Calvino, un dels seus autors preferits:

«Marco Polo descriu un pont, pedra per pedra. —Però, quina és la pedra que sosté el pont?— pregunta Kublai Kan. —El pont no se sosté per aquesta o per aquella pedra —respon Marco Polo—, sinó per la línia de l'arc que formen totes juntes. Kublai es manté silenciós, i reflexiona. Després, afegeix: —Per què em parles de les pedres? Només és l'arc el que m'interessa. Polo respon: —Sense pedres no hi ha arc».

Tot i fer nostres les paraules de Calvino, hom mancaria a la veritat si no esmenéssim un xic la plana de l'il·lustre crític i novel·lista lligur i hi afegíssim que tot pont necessita d'un enginyer que el projecti. Casassas ha estat l'enginyer que ha volgut i ha sabut romandre fidel als orígens de la Societat, que ha escoltat i ha seguit el mestratge dels seus predecessors i que ha reeixit a comptar, tothora, amb el suport de gran nombre d'associats que, com les pedres de què parlava Marco Polo, li han permès d'afermar un pont de trobada i de diàleg de tots els estudiosos preocupats per la geografia.

La participació acadèmica de Lluís Casassas a la Societat Catalana de Geografia, començà el 1973, quan aquesta celebrava els seus actes al Palau Dalmau, amb la seva intervenció en les sessions científiques relatives a l'*Atlas Regional de Catalunya* i amb la direcció, col·laborant amb Pau Vila, d'un seminari monogràfic sobre geografia urbana de Barcelona. D'ençà d'aleshores, la seva presència a la tribuna de la Societat ha estat ininterrompuda, destacant-hi sobretot les lliçons inaugurals de les **Jornades sobre Regionalització i els Ens Intermedis**⁸ i del **Primer Congrés Català de Geografia**.⁹

Les tasques acadèmiques de Lluís Casassas a la Societat Catalana de Geografia són ben conegudes, sobretot darrerament, gràcies a la publicació de *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*. Les feines organitzatives, en canvi, no ho són tant i és per això que cal deixar-ne constància. La primera de les seves activitats organitzatives derivà de l'encàrrec que li féu Lluís Solé, en qualitat de president de la Societat, en nomenar-lo membre de la Comissió de Sortides d'Estudi, una de les diverses comissions que creà el doctor Solé, fidel a la seva voluntat de defugir el dirigisme i de cercar la màxima participació en les feines de la Junta de Govern. Des d'aquest càrrec —que, de fet, Casassas mai no

deixà d'exercir— i des dels que ocupà posteriorment, Casassas promogué i organitzà sortides d'estudi a moltes ciutats de Catalunya (Girona, Manresa, Igualada, Puigcerdà, Montblanc, Vilafranca del Penedès, Granollers, Sant Joan de les Abadesses, Figueres, Sabadell, Valls, Lleida, Solsona i Berga), complint fidelment la voluntat programàtica de la Societat de ser present arreu del país per copsar-ne els problemes, analitzar-hi situacions i proposar-ne alternatives. Val a dir que, en la programació d'aquestes visites d'estudi, Casassas sabé trobar sempre la participació dels especialistes universitaris i dels estudiosos locals, la col·laboració dels centres d'estudi i, sovint, el suport econòmic de les institucions locals. Cal afegir que sota la presidència de Casassas la Societat passà d'efectuar una a dues sortides per curs (Torà i el Vendrell, el Prat de Llobregat i Fraga, Sabadell i el Lluçanès, Granollers i la Conca de Barberà), gràcies a una elevada i creixent participació de socis i amics de la Societat.

Essent secretari amb la Junta de Govern presidida per Lluís Solé i Sabarís, Casassas assumí, com més va més, l'organització dels cursos anuals de la Societat, introduint-hi la novetat de la presència d'un fil conductor que cohesionés les diferents intervencions al llarg de l'any. Cal remarcar, especialment, aquesta feina, coneguda com és de tothom la dificultat de rebre l'acceptació dels conferenciantes en uns temps en què els migrats cabals de la Societat no permetien de compensar-los econòmicament tal com la seva vàlua mereixia. Tal vegada, Casassas, en heretar les relacions intel·lectuals familiars i gràcies a la seva activitat al llarg de la militància antifranquista, que li proporcionà un ampli i alhora ferm i selecte cercle d'amistats, era un dels pocs que ho podia aconseguir.

En fer un repàs senzill dels conferenciantes que han passat per la tribuna de la Societat, un s'adona de l'alt nivell de participació ja en els primers temps, amb presència de destacats professionals de la geografia dels Països Catalans (Bartomeu Barceló, Joan Becat, Carles Carreras, Antonio Gómez, Salvador Llobet, Enric Lluch, Vicenç Rosselló, Pere-Antoni Salvà, Lluís Solé, Marc-Aureli Vila, Pau Vila, Joan Vilà Valentí, etc.), d'arreu de l'Estat Espanyol (José Manuel Casas Torres, Josefina Gómez Mendoza, etc.) i de l'estranger (Michel Battiau, Paul Claval, Bernard Kayser, Eraldo Leardi, Janusz Paszynski, Ludwik Straszewicz, Jean Tricart, Adalberto Vallega, etc.), de professionals d'altres camps afins a la nostra disciplina (Josep M. Carreras, Antoni Farrés, Jordi Parpal, Rafael Pujol, Oriol Ribba, David Serrat, Albert Serratos, etc.) i d'aficionats autodidactes (Joaquim Cabeza, Francesc Gurri, Agustí Jolís, etc.). Amb els anys, la normalització progressiva de l'autonomia, permeté de comptar amb ajuts institucionals, entre els quals cal esmentar el suport econòmic de l'Institut d'Estudis Catalans i les subvencions rebudes de la Comissió Interdepartamental de Recerca i Innovació Tecnològica (CIRIT) de la Generalitat de Catalunya; gràcies a això fou possible de consolidar els cursos de la Societat i incrementar-hi la participació de geògrafs catalans (Xavier Badia, Jordi Borja, Josep Oliveras, Isabel Pujadas, Tomàs Vidal), espanyols (Joaquín Bosque, Dolores Brandis, Valentín Cabero, Rafael Mas, Emilio Murcia, etc.) i estrangers (Georges Bertrand, Roger Brunet, Anne Buttimer, Jeanne Fagnani, Jorge Gaspar, Eleanor Koffman, Jacques Lévy, Soeiro de Brito, Sarah Whatmore, etc.). En aquests darrers anys, la tribuna de la Societat s'obrí, encara més, a professionals de les diverses disciplines que interessin als geògrafs (Joan Alemany, Jaume Calvet, Josep M. Camarasa, Josep M. Carreras, Jordi Casassas, Fabià Estapé, Juli Garcia Ramon, Ramon Margalef, Joaquim Nadal, Tomàs Pou, Manuel Ribas Piera, Jesús M. Rodés, Joan-Antoni Solans, Josep Termes, etc.).

Una de les grans preocupacions del doctor Salvador Llobet era l'organització de cursos-seminaris, que acomplissin el caire formatiu que correspon a la Societat Catalana de Geografia i que cobrissin el tractament de diversos temes d'interès geogràfic que, a causa, en bona part, de l'atapeïment dels programes universitaris, resten fora dels currículums. Aquests cursos-seminaris, encetats el 1973, amb la geografia urbana de Barcelona, a càrrec de Pau Vila i Lluís Casassas, s'havien vingut fent amb comptagotes durant la dècada dels setanta. Gràcies a l'empenta de Llobet i Casassas, i a la col·laboració d'altres membres de la Junta de Govern —sobretot, de Carles Carreras i Maria Sala, primer, i de Maria Dolors Garcia Ramon i Rosa Ascon, després—, aquests cursos-seminaris s'institucionalitzaren, efectuant-se'n des de 1980 dos o tres l'any. Al fòrum de la Societat, s'han impartit lliçons de foto-interpretació, climatologia i meteorologia, geomorfologia fluvial, glaciàlisme, periglaciàlisme i riscos naturals, ecologia, didàctica i corrents recents de la Geografia, demografia, antropologia i geografia urbanes, planejament territorial, etc. Els encarregats de dirigir aquests cursos-seminaris han estat sempre professionals de contrastada solvència i de reconegut prestigi: Abel Albet, Ewan Anderson, Rosa Ascon, Josepa Bru, Anna Cabré, Giuseppe Dematteis, Maria Dolors Garcia i Ramon, Antonio Gómez Ortiz, Moshe Inbar, Javier Martín Vide, Joan Mateu, Gary McDonogh, Enric Mendizàbal, Josep M. Panareda, Maria Sala, Ferran Salvador, David Saurí, Jean Tricart i Aaron Yair, entre molts d'altres, la relació exhaustiva dels quals esdevindria encara molt més llarga.¹⁰

Aquesta diversitat de professors i l'alta qualitat assolida ha estat possible, val a dir-ho, gràcies a la col·laboració amb què Casassas pogué comptar, en funció de la creixent participació organitzativa dels membres de la Junta de Govern que eren professors universitaris i que mantenien relacions continuades amb geògrafs estrangers, a través dels col·loquis i reunions nacionals i internacionals. Lluís Casassas esperonà sempre la participació dels membres de la Junta de Govern en l'organització dels cursos anuals, recordant, però, que el conreu de les branques teòriques de la geografia no havia de prendre un caire exclusiu, ja que no es pot menystenir la realitat social, i maldant per promoure el progrés de la geografia i per encoratjar-ne l'estudi, conscient que la geografia ha de restar sempre amantent als canvis vertiginosos que s'esdevenen arreu del món, preocupada per no quedar al marge de les necessitats col·lectives, i atenta a les innovacions teòriques i aplicades de la geografia mundial.

L'activitat organitzativa dels diversos actes de la Societat té un vessant burocràtic no massa conegut i, val a dir-ho, poc geogràfic, però no pas per això s'ha de passar per alt. Són moltes cartes escrites, moltes trucades telefòniques fetes des de casa, moltes convocatòries ensobrades i adreçades a mà, moltes nits, en definitiva, en què Casassas es recloïa al despatx de casa, on assegurava la marxa de la Societat. Casassas comptà tothora amb el costat incondicional de la seva muller, Maria Jesús Marquès, col·laboradora fidel i entusiasta, i també crítica sincera i eficaç, que s'abocava a ajudar-lo, fins i tot en aquestes tasques menors, per bé que imprescindibles, a les quals s'afegien sovint el seu fill petit i de la seva sogra, tots plegats treballant per a la Societat.

A nivell institucional, Lluís Casassas exercí com a president de la Societat Catalana de Geografia amb una notable projecció pública: era el representant de la Societat Catalana de Geografia a la **Comissió Permanent delegada del Comitè Nacional** encarregat

de la preparació de la participació dels geògrafs espanyols als Congressos Internacionals de la Unió Geogràfica Internacional; comparegué —el 1985, juntament amb Salvador Llobet— davant la Comissió Parlamentària encarregada de preparar la Llei de Divisió Territorial; des de 1985, era membre del presidium del **Grup Internacional de Treball de la Geografia dels Tèxtils de la Unió Geogràfica Internacional**, i com a tal i com a president de la Societat organitzà a Barcelona, el 1985, la III Sessió Plenària d'aquest grup; organitzà, el 1986, la reunió del **Grup de Treball de la Geografia de les Activitats Comercials** i la del **Grup d'Estudis de la Geografia i l'Administració Pública** —aquesta en col·laboració amb Josep Plana—, coincidint amb la Conferència Regional sobre Països Mediterranis de la Unió Geogràfica Internacional; juntament amb el Departament de Geografia de la Universitat de Barcelona i amb la col·laboració de Roser Majoral, organitzà, el 1987, la reunió a Barcelona del **Primer Col·loqui Catalano-magiar sobre Planejament Regional i Urbà**; com a representant de l'Institut d'Estudis Catalans, era membre de la **Comissió d'Urbanisme de Catalunya** i de la **Comissió de Delimitació Territorial de Catalunya**.

Si hom hagués, però, d'exemplificar la tasca de Lluís Casassas a la Societat Catalana de Geografia, podria fer-ho a partir de dos aspectes principals: la revista *Treballs de la Societat Catalana de Geografia* i el **Primer Congrés Català de Geografia**.

4. Treballs de la Societat Catalana de Geografia

Fins el 1978, la Societat Catalana de Geografia no comptà amb cap publicació periòdica. Les raons, alienes sempre a la voluntat dels seus membres, cal cercar-les en les dràstiques limitacions que va imposar la vida clandestina de la llarga nit franquista, entre les quals cal destacar la penúria econòmica de les institucions científiques de caràcter catalanista, que portaven una existència catacumbal. En tots aquests anys, la Societat Catalana de Geografia, sempre a l'empara de l'Institut d'Estudis Catalans, només pogué editar vuit publicacions, que s'afegiren a les dues anteriors a la Guerra Civil.¹¹

El 1975, la Societat Catalana de Geografia coedità amb l'editorial Montblanc-Martín, dirigida per Josep M. Puchades, la *Miscel·lània Pau Vila*, en homenatge a aquest il·lustre geògraf, que fou un dels fundadors de la Societat i el seu primer president. L'elevada participació d'estudiosos en aquesta obra, posà de relleu, a més de la ja sabuda estimació i reconeixement que hom professava al prohom sabadellenc, l'existència d'un grup notable de geògrafs delerosos de publicar els seus treballs i de fer-ho en català.

Fou a partir d'aquest moment, quan Lluís Solé i Sabarís, aleshores president de la Societat Catalana de Geografia, començà a repetir insistentment aquella frase, força cops recordada per Lluís Casassas, en escriure aquest darrer els pòrtics que encapçalen els volums de *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*: «Una Societat que no publica, és una Societat morta».

Durant la segona meitat dels setanta, hom caminava cap a la normalitat democràtica, però era molt difícil d'obtenir ajuts institucionals. Fou gràcies al mecenatge de Josep M. Puchades, que la Societat tingué el seu primer òrgan d'expressió, la *Revista Catalana de Geografia*, que es publicà, en la seva primera època, de 1978 a 1982. Foren divuit núme-

ros en què professionals de la geografia, estudiants i afeccionats autodidactes, comptaren amb una publicació geogràfica en català. L'experiència fou positiva, però en morir Josep M. Puchades, la Societat no pogué fer front a les demandes dels seus hereus —propietaris legals del nom de la revista—, ja que les gestions fetes per obtenir el necessari suport econòmic institucional esdevingueren infructuoses. Així, la Societat perdé el seu òrgan d'expressió. Sortosament, la *Revista Catalana de Geografia* reaparegué —en la seva segona època— l'any del cinquantenari de la Societat Catalana de Geografia —1985—, editada per l'Institut Cartogràfic de Catalunya.

Fou la recerca insistent d'ajuts institucionals per part de Lluís Casassas i el costat constant que li féu Salvador Llobet —tot i el seu escepticisme inicial—, el que permeté d'iniciar l'aventura de *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, el desembre de 1984. La temença de no poder complir amb una periodicitat regular fou la raó principal en triar el títol *Treballs*; es pensava, en principi, en una publicació anual. No obstant això, la gran acollida de la revista i l'elevat grau de participació inicial esperonaren l'empresa a augmentar-ne la periodicitat, ja de bell començament, fins a fer-la trimestral.

L'èxit de Lluís Casassas com a director del Consell Editorial de la revista fou arribar a publicar, amb ben poques excepcions, les conferències pronunciades a la Societat des del curs del Cinquantenari (1984-1985), oferir-ne les pàgines a professors universitaris, de geografia i d'altres disciplines afins, als estudiants i als afeccionats autodidactes, membres o no de la Societat Catalana de Geografia, garantint sempre la qualitat dels articles editats i publicant-los amb una celeritat impròpia de revistes científiques. S'ha d'afegir, a més, la distribució gratuïta de la revista entre els membres de la Societat i la seva àmplia difusió arreu dels Països Catalans, de l'Estat Espanyol i de l'estranger, mercès, cal dir-ho, al suport econòmic de l'Institut d'Estudis Catalans i de la Diputació de Barcelona.

Potser pensant en l'escepticisme inicial de Salvador Llobet, Lluís Casassas escrivia, al pòrtic del número 4 de *Treballs de la SCG*:¹²

«En aquest país d'instabilitats endèmiques i de dificultats econòmiques a desdir, fer aparèixer el primer número d'una publicació que es vol periòdica és un acte de valentia, publicar-ne el segon volum és un acte de confiança i publicar-ne el tercer ja és consolidar una tradició».

Aquests mots que, alhora que tranquil·litzaven Llobet, expressaven el repte assumit per la Societat, resten plenament vigents, perquè hom és conscient del compromís de mantenir-ne la tradició.

A *Treballs de la Societat Catalana de Geografia* s'han publicat, a més de les conferències pronunciades a la Societat des de 1985, d'articles de professors i estudiants universitaris, de tècnics de l'Administració i de polítics, els textos de la **III Sessió Plenària del Grup Permanent Internacional de Treball de Geografia dels Tèxtils**,¹³ un aplec d'articles sobre la realitat geogràfica de Catalunya,¹⁴ com a presentació del Principat als participants al **Congrés de la Unió Geogràfica Internacional** celebrat a Barcelona el 1985, les aportacions a les **Primeres Jornades Catalano-magiars sobre Planejament Regional i Urbà**,¹⁵ les Actes i els Resums de les ponències de les **Jornades sobre Regionalització i els Ens Intermedis**,¹⁶ les comunicacions al **Curs de Geografia Regional de Girona** celebrat el juliol de 1989,¹⁷ les Actes de les Sessions i les Conclusions del **Primer Congrés**

Català de Geografia,¹⁸ i s'ha editat un volum¹⁹ en homenatge als geògrafs més destacats de la Societat, reimprimint alguns articles antics de difícil accés.

La voluntat de reconeixement de Casassas als seus mestres fou una de les dues raons fonamentals de dedicar alguns números de *Treballs de la Societat Catalana de Geografia* a honorar la memòria de tres il·lustres geògrafs que ens han anat deixant en aquests anys: Lluís Solé i Sabarís,²⁰ Josep Iglésies i Fort²¹ i Salvador Llobet i Reverter.²² L'altra raó fou la gran acceptació amb què comptaren aquestes iniciatives, deguda, és clar, a l'estima que tots els geògrafs sentim per aquests prohoms de la Societat Catalana de Geografia.

Han estat uns anys de feina intensa —demanant articles, empaitant autors, corregint de pressa proves d'impremta per garantir la rapidesa de la publicació, millorant-ne la qualitat tipogràfica, cercant ajuts suplementaris—, en els quals Lluís Casassas no estalvià esforços, tot i comptar amb la col·laboració dels diversos membres de la Junta de Govern. La recompensa, però, s'ho ha valgut; el reconeixement de molts col·legues de Catalunya, d'arreu de l'Estat Espanyol i de l'estranger —sovint sorpresos de la vitalitat i de la regularitat d'una publicació d'aquest caire—, n'és la prova.

5. El Primer Congrés Català de Geografia

Qui fou a prop de Lluís Casassas en els darrers anys, ja sabia del seu gens amagat interès a organitzar un congrés català de geografia, on fer balanç de la disciplina, tractar la realitat actual del país i avaluar-ne les perspectives de futur. Aquesta iniciativa, feta realitat el març de 1991, no va sorgir del no-res. Hom en pot considerar precedents les **Jornades sobre el Medi Ambient** a Tarragona, les **Jornades sobre la Nova Geografia Regional** a Girona, les **Setmanes d'Estudis Urbans** a Lleida, etc. I el que en fou, per part de la Societat, l'assaig general: les **Jornades sobre la Regionalització i els Ens Intermedis**.

En aprovar el Parlament de Catalunya, l'abril de 1987, les Lleis d'Organització Territorial, va prendre força el debat, encara no acabat, sobre la necessitat de delimitar unes unitats territorials, de nivell intermedi entre Catalunya i la comarca, que permetessin una òptima gestió territorial. La Societat Catalana de Geografia tenia l'obligació de fer sentir la seva veu en el marc d'aquest debat, i ho va fer mitjançant la celebració d'unes jornades monogràfiques on els especialistes van aportar, des de diverses perspectives, les seves idees amb la finalitat de dirigir una meditació col·lectiva de totes les persones preocupades pel tema. Aquestes **Jornades sobre la Regionalització i els Ens Intermedis** representaren una oportunitat única per copsar la vitalitat de la Societat per organitzar un congrés, la disponibilitat a participar dels geògrafs i d'altres professionals, les possibilitats d'obtenir suport econòmic de les institucions per garantir-ne la realització i la publicació de les aportacions, etc.

L'èxit de les esmentades Jornades, celebrades entre el 19 i el 22 d'abril de 1989, resta demostrat amb la publicació que se'n va fer,²³ per l'alt nivell de participació, per la qualitat de les intervencions, nacionals i estrangeres (hi van prendre part professors de Barcelona, Tarragona, Madrid, Salamanca, Oviedo, Ciutat de Mallorca, Montpeller, París, Torí...) i pel ressò que van obtenir. L'assaig havia estat, de totes totes, positiu. Casassas ja podia pensar en veu alta en el Primer Congrés Català de Geografia. Ho va fer, i, ben aviat, va posar fil a l'agulla. El 1990, Casassas escrivia:

«...la necessitat de conservar el medi ambient, el convenciment que la planificació cal assentar-la en fonaments nous i més realistes, la creença difosa que les ideologies antigues no podien respondre adequadament a les exigències noves, (...) portaren la geografia a un canvi de plantejaments. Fou el moment en què hom veié l'aparició del corrent radical, del corrent humanista, de l'eclosió d'una nova geografia regional, mostres dels assaigs d'enfocar la recerca geogràfica des de punts de vista diferents.

D'algun d'aquests corrents nous, la geografia catalana ja en pot mostrar els resultats. (...) Molts d'aquests moviments han estat adaptats amb èxit gràcies a la maduresa i a l'extensió adquirida durant aquest vicenni descrit [1970-1990], pel cos d'ensenyants i investigadors».²⁴

El juny d'aquest mateix any, hom feia pública la proclama del **Primer Congrés Català de Geografia**, que es convocava per al mes de març de 1991. Casassas la començava així:

«Actualment la geografia travessa un moment important: cada curs són més els llicenciats que, al mercat del treball, ofereixen el bagatge de llurs coneixements en una societat que, cada cop, és més conscient que l'arranjament de les qüestions de caràcter territorial és indispensable per a la millora de la qualitat de la vida col·lectiva. Per això, cada vegada hom troba més geògrafs a l'administració, a la docència, a l'assessorament, a les edicions, etc.»²⁵

La constant renovació del pensament geogràfic i el fet que la geografia hagués arribat a una majoria d'edat, palesada en la presència dels geògrafs en diversos sectors professionals, representava una bona oportunitat per cridar-los a fer-ne balanç, a plantejar-ne problemes teòrics i a proposar-ne aplicacions.

D'altra banda, val a dir-ho, la Societat Catalana de Geografia era la institució amb més possibilitats de reeixir en l'organització d'un congrés que donés cabuda a tots els conreadors de la ciència geogràfica, mercès al seu caràcter aglutinant dels punts de vista més diversos: professors i estudiants universitaris, docents de primer i segon ensenyament, professionals de l'administració i de l'empresa privada, afeccionats autodidactes, excursionistes, etc.

Un dels eixos fonamentals de l'organització del Congrés va ser la voluntat de fer un Congrés Català de Geografia i no un Congrés de la Societat Catalana de Geografia. Per això, hom procurà donar entrada al major nombre possible de professionals de la geografia i de les disciplines afins, de casa nostra i de fora. Casassas, preocupat per una descentralització arreu del país, proposà la celebració d'una jornada simultània a nou ciutats de Catalunya. Fou, també, amb aquesta intenció integradora que s'acordà la creació d'un Consell Científic Assessor, on fossin representades totes les institucions dedicades a la recerca geogràfica als Països Catalans. Gràcies a tot plegat, es confeccionà una llista de conferenciants i ponents de diverses universitats catalanes —i també espanyoles i estrangeres— i de diferents àmbits de l'administració. Això darrer, amb la pretensió d'abastar, tant com fos possible, els diferents aspectes temàtics que competien a la geografia. Només cal afegir que el Comitè Organitzador tingué la sort de poder comptar, a més a més, amb l'estreta col·laboració de gran nombre de membres de la Societat.²⁶ Es tractava, al capdavant, d'assegurar «la cooperació de molts geògrafs procedents de llocs ben distints, que demostrassin la possibilitat d'un treball eficaç entre afeccionats a la geografia d'horitzons científics dissemblants, de pressupòsits ideològics diversos i de preocupacions professionals diferents».²⁷

Un any llarg després de la celebració del **Primer Congrés Català de Geografia**, si hom pensa en el desenvolupament del programa tal com s'havia previst, en l'alt nivell de les conferències i ponències que hi foren pronunciades, en la qualitat de les nombroses comunicacions que s'hi presentaren, en l'entusiasta participació dels molts assistents a les sessions i en la distribució de totes les publicacions,²⁸ experimenta una pregona satisfacció, però degudament continguda i lluny del cofoisme, ja que s'és conscient que hi hagué errors, potser algun oblit i perquè, al capdavall, tot és perfectible.

6. Lluís Casassas i Simó, president de la Societat Catalana de Geografia (1985-1991)

Tal com digué Casassas,²⁹ Pau Vila fou el president de la Societat Catalana de Geografia acabada de fundar (1935-Guerra Civil); Josep Iglésies i Eduard Fontserè foren els membres de la Junta de Govern de Vila que romanien a Barcelona el 1947 i els que s'encarregaren de reorganitzar la Societat; Ramon Bataller (1948-1954), Josep de C. Serra i Ràfols (1954-1970) i Josep Iglésies (1970-1972) foren els presidents d'unes Juntes de Govern que palesaren una voluntat de continuïtat i de permanència exemplars; Lluís Solé i Sabarís (1972-1980) fou el president de l'etapa de la consolidació i de la represa de la Societat; i Salvador Llobet (1981-1985) representà la voluntat de normalització. Hom pot continuar, afirmant que la presidència de Lluís Casassas i Simó (1985-1991) ha representat l'etapa d'expansió en la qual la Societat Catalana de Geografia ha assolit un lloc de privilegi, que li ha valgut el reconeixement de les institucions geogràfiques i polítiques de Catalunya, d'arreu de l'Estat Espanyol i, àdhuc, de l'estranger.

A l'hora de resumir les línies bàsiques del seu mandat presidencial, cal contemplar els següents aspectes bàsics: l'augment del nombre de socis, l'afermament de les relacions acadèmiques i institucionals, la consolidació de l'obertura als diferents corrents de pensament, l'interès a ser present a tots els debats científics, el manteniment d'un òrgan d'expressió i la presència arreu del país.

Un dels objectius fonamentals d'aquesta línia d'actuació fou la lluita constant per la incorporació de nous socis. En aquest sentit, només cal recordar la continuada crida feta per Casassas en el sentit que cada soci en portés un altre, perquè com escrivia al pòrtic del número 4 de *Treballs de la SCG*,³⁰

«l'increment previst d'activitats només es podrà efectuar si comptem amb un fort contingent de col·laboradors. La Junta de Govern és conscient que el seu encert, la seva força i la seva capacitat de treball estan en una relació directa amb el nombre de socis que li donin suport, que la jutgin, que hi col·laborin que sentin tota la vida de la Societat com a cosa pròpia».

La intenció de Casassas era que la Societat esdevingués, com més va més, un ampli col·lectiu de geògrafs i afeccionats a les ciències de la Terra sense excepcions, que garantís el manteniment d'un diàleg obert i plural entre aquests. Com a resultat d'això i a conseqüència de l'activitat creixent de la Societat, el nombre dels seus membres augmentà significativament dels 295 el 1986 als 405 el 1991.

Pel que fa a les relacions acadèmiques, cal esmentar l'interès de Lluís Casassas a assegurar la presència a la Junta de Govern de professors de les Universitats de Catalunya

(Rosa Ascon, Carles Carreras, Maria Dolors Garcia Ramon, Roser Majoral, Francesc Nadal i Joan Tort), cosa que ha assegurat les relacions amb aquestes institucions, inclosos els departaments de Tarragona, Lleida i Girona, ara universitats; a això, cal afegir el manteniment dels vincles amb diverses universitats de l'Estat Espanyol i de l'estranger, així com amb l'**Asociación de Geógrafos Españoles (AGE)**, de la qual la Societat Catalana de Geografia és membre d'honor des de 1991, l'**Associació de Geògrafs Professionals de Catalunya (AGPC)**, i l'**Instituto de Geografía Vasco (INGEBA)** Andrés de Urdaneta, entre d'altres.

Quant a l'obertura a tots els corrents de pensament, s'ha de contemplar la presència a la tribuna de la Societat de conferencians d'arreu, espanyols i estrangers, representatius de diferents línies de pensament (Beneria, Claval, Fagnani, Gould, Koffman, Levy, Raffestin, Santos...). Hom pot dir que Lluís Casassas, talment com els seus predecessors en la mesura que el moment polític i els cabals de la Societat els ho permetien, ha estat fidel a l'esperit programàtic de la institució, la qual patí l'esclat de la Guerra Civil tot preparant una visita de geògrafs francesos —aleshores els més prestigiosos del moment—, encapçalats per l'emblemàtica figura d'Emmanuel de Martonne, president de l'**Institut de Géographie de France**.

Pel que es refereix a publicacions cal destacar l'edició de les conferències pronunciades a la Societat, d'articles d'estudiants —amb un notable esforç de promoció—, de professors universitaris, de mestres i professors d'ensenyament primari i secundari, de polítics i tècnics de l'administració. A aquestes publicacions, cal afegir les referides a les **Jornades sobre Regionalització i els Ens Intermedis** i al **Primer Congrés Català de Geografia**, ja citades.

En parlar de l'esforç de promoció de la recerca geogràfica, s'ha d'esmentar la institucionalització del **Premi Lluís Solé i Sabarís**, ofert al millor estudi o treball d'investigació sobre qüestions d'ordenament territorial a Catalunya i dotat per la Societat amb cent cinquanta mil pessetes, del qual ja es porten dues edicions (1986, atorgat a Isabel Rueda pel *Diagnòstic del mapa municipal de Catalunya*;³¹ i 1988, concedit a Enric Morera i Joan Tort per l'*Estudi de les unitats de població de Catalunya*).³²

La presència de la Societat Catalana de Geografia arreu de Catalunya fou una de les constants del mandat presidencial de Lluís Casassas, durant el qual s'incrementaren els vincles amb els centres excursionistes, amb els centres d'estudis locals, amb els grups d'estudiosos, etc.

El reconeixement de l'Institut d'Estudis Catalans envers la fidelitat insubornable al país i a la tasca acadèmica de Lluís Casassas a la Universitat i al mateix Institut, li valgué que aquesta institució científica el fes membre de la Secció d'Història i Ciències Socials i del seu Plenari, per acord unànimе d'aquest el 29 de gener de 1990. Aquest nomenament, val a dir-ho, li impedí de presentar-se a la reelecció com a president de la Societat Catalana de Geografia, ja que els Estatuts, aprovats fa poc, de l'Institut d'Estudis Catalans no permeten que un membre del Plenari sigui alhora president d'una societat filial. Per aquesta raó, perquè les feines encetades, i aleshores no acabades, del **Primer Congrés Català de Geografia** així ho aconsellaven, i perquè ningú no volia ni gosava prescindir de la col·laboració intensa que hom estava segur que Lluís Casassas encara podia aportar, la Junta

de Govern de la Societat Catalana de Geografia el nomenà interinament vocal, amb caràcter d'adjunt a la presidència, a l'inici del mandat de Vicenç Biete i Farré.

7. Per tot plegat

Per tot plegat el balanç de la dedicació de Lluís Casassas i Simó a la Societat Catalana de Geografia és encoratjador per a tots els que, en alguna mesura, en som hereus. El seu record esdevé inesborrable; perdurarà sempre entre nosaltres com un exemple de feina ben feta.

La Societat Catalana de Geografia resta, ara, òrfena d'un dels seus grans mestres, probablement d'un dels darrers prohoms de la geografia catalana. Ens queda, però, el seu mestratge, la seva estima a la feina ben feta, el seu compromís amb la terra i els homes, el seu amor a la vida. Ens resta, al capdavant, el record de l'home bo. D'això, res no pot privar-nos-en. El nostre compromís és saber ser-li fidels.

octubre, 1992

Notes

* Una versió reduïda d'aquest article fou lliurada a la comissió de la Facultat de Geografia de la Universitat de Barcelona encarregada de l'edició d'una miscel·lània en homenatge a Lluís Casassas i Simó.

- ¹ La bibliografia de Lluís Casassas apareixerà en un proper número de *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, a càrrec d'Anna M. Casassas i Ymbert.
- ² El darrer servei de Lluís Casassas a la ciutat de Barcelona va ser la denominació i retolació de les rondes que l'envolten.
- ³ D'aquest treball, n'és una mostra *La morfologia de la Rambla de Barcelona* (1992), fet amb Oriol Riba, publicat en aquest número de *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*.
- ⁴ GERMANS CASASSAS-SIMÓ (1983): *Enric Casassas i Cantó, una vida de mestre*. Ajuntament de Sabadell.- p., 18
- ⁵ CASASSAS i CANTÓ, Enric (1935): *Tona, estudi històric i geogràfic*. Impremta Montserrat. Barcelona.
- ⁶ CASASSAS i CANTÓ, Enric (1955): *Porrera, història i geografia* (manuscrit original inèdit). Barcelona.
- ⁷ Núm. 19 (setembre 1989), ps. 6-7.
- ⁸ «Els Ens Intermedis: La descentralització inacabada» (1990), a *La Regionalització i els Ens Intermedis*. Diputació de Barcelona/Societat Catalana de Geografia. Barcelona.-ps. 13-17.
- ⁹ «La continuïtat de la geografia catalana» (1991), a *Primer Congrés Català de Geografia*, vol. 1 (conferències). Societat Catalana de Geografia. Barcelona.-ps. 17-30.
- ¹⁰ Vegi-se'n relació fins el 1989 a *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 19 (setembre 1989).-ps. 101-106.
- ¹¹ Vegi's bibliografia a *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 19 (setembre 1989).-p. 108.
- ¹² P. 5.
- ¹³ Núms. 3 (juny 1985), 4 (setembre 1985) i 5 (desembre 1985).
- ¹⁴ Núm. especial (agost-setembre 1986).
- ¹⁵ Núm. 16 (març 1989).
- ¹⁶ Núm. 17 (abril 1989).
- ¹⁷ Núm. 21 (març 1990).
- ¹⁸ Núm. 26 (març 1991).
- ¹⁹ Núm. 25 (març 1991).
- ²⁰ Núms. 6 (març 1986), 7-8 (juny-setembre 1986) i 9 (desembre 1986).
- ²¹ Núms. 10-11 (març-juny 1987), 12 (setembre 1987), 13-14 (desembre 1987-març 1988) i 15 (juny-setembre-desembre 1988).

- ²² Núms. 30 (novembre 1991), 31 (desembre 1991) i 32 (març 1992).
- ²³ DD.AA. (1990): *La Regionalització i els Ens Intermedis*. Diputació de Barcelona/Societat Catalana de Geografia. Barcelona. 129 ps.
- ²⁴ CASASSAS i SIMÓ, Lluís (1990): «La recerca en geografia», a *La recerca científica i tecnològica a Catalunya*. Institut d'Estudis Catalans/Comissió Interdepartamental de Recerca i Innovació Tecnològica (CIRIT) de la Generalitat de Catalunya. Barcelona. Vol. 1, p. 242.
- ²⁵ *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 22 (juny 1990), p. 7.
- ²⁶ Vegi-se'n relació completa a *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 26 (març 1991).
- ²⁷ CASASSAS i SIMÓ, Lluís: «Pòrtic», a *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 23 (setembre 1990), p. 5.
- ²⁸ SOCIETAT CATALANA DE GEOGRAFIA (1991): *Primer Congrés Català de Geografia* (I Conferències, 172 ps.; II ponències, 404 ps.; IIIa comunicacions i IIIb comunicacions, 824 ps.). Barcelona.
- ²⁹ «Una continuïtat assegurada. Aproximació a l'anàlisi del període recent: 1976-1989», a *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 19.-ps. 55-73.
- ³⁰ P.6.
- ³¹ *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 10-11 (març-juny 1987).-ps. 129-152.
- ³² *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 15 (juny-setembre-desembre 1988).-ps. 103-139.